

ПРИЧИННИЙ ЗВ'ЯЗОК В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВОПОРУШЕННІ

**БАНДУРКА Сергій - доктор філософії, докторант Харківського
Національного університету в внутрішніх справах**

DOI 10.32782/EP.2023.3.6

У статті розглянутий причинний зв'язок між діянням (дією чи бездіяльністю) та суспільно небезпечними наслідками вчинення кримінального правопорушення. Причинний зв'язок охарактеризований як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення з матеріальним складом. Зазначено, що в науці кримінального права з проблеми причинного зв'язку склалися різні теоретичні підходи, у статті охарактеризовані основні з них. Наголошено, що причинний зв'язок, як ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, підлягає обов'язковому встановленню у випадку, коли суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення. Показано, що в разі відсутності причинного зв'язку суспільно небезпечного діяння з наслідком об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення відсутня, оскільки наслідок не є результатом вказаного діяння, він не створений таким діянням. Аргументовано, що причинний зв'язок існує об'єктивно як факт реальності, знаходиться поза свідомістю і волею людини, у т.ч. дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, але його можна виявити, пізнати, дослідити. У кожному кримінальному провадженні для встановлення об'єктивної сторони кримінального правопорушення з матеріальним складом необхідно встановити не тільки діяння та суспільно небезпечний наслідок, а й причинний зв'язок між ними.

Причинний зв'язок слід відрізняти від випадкового, який не відображає закономірностей розвитку діяння (дії чи бездіяльності) настання суспільно небезпечного наслідку. Підкреслено, що діяння перебуває в причинному зв'язку з наслідками, якщо воно з неминучістю обумовлює його настання. Причинний зв'язок може мати місце тоді, коли діяння є головною умовою настання суспільно небезпечного наслідку.

Ключові слова: причинний зв'язок, об'єктивна сторона, кримінальне правопорушення, суспільно небезпечний наслідок, дія чи бездіяльність.

Постановка проблеми

У суспільному житті немає явищ, які не мають своїх причин. Усе обумовлено певними причинами, між ними і наслідками можуть існувати різні зв'язки, пізнання яких дозволяє зрозуміти події, явища, ситуації, що відбуваються. Пізнання причин, наслідків та зв'язків між ними забезпечує можливість дати відповідь на питання, чому це діяння (дія чи бездіяльність) відбувається, чим воно викликане, що його обумовлює.

Причинний зв'язок має свої особливості. Між причиною і наслідком існує послідовність у часі: причина завжди є першою, а наслідок вторинним. Проміжок часу між причиною і наслідком може бути різним: як короткочасним, так і тривалим. Причину будь-якого наслідку варто шукати в подіях, що передують наслідкам. Але тимчасову по-

слідовність явищ не можна ототожнювати з причинним зв'язком. Одні обставини, що передують іншим, не завжди є причиною їх виникнення. Так, за весною йде літо, за ніччю – день, і це зовсім не означає, що весна причина літа, а ніч - причина дня [1].

Питання про причинний зв'язок виникає в процесі притягнення тієї чи іншої особи до відповідальності за шкідливі наслідки її дії чи бездіяльності. Якщо норми кримінального законодавства забороняють ті чи інші діяння, передбачають відповідальність за їх вчинення зі шкідливими наслідками, то для притягнення особи, винної у вчиненні такого діяння (дії чи бездіяльності), необхідно встановити причинний зв'язок між дією і наслідками.

У юридичній енциклопедії причинний зв'язок визначений як об'єктивний зв'язок між явищами, коли одне явище (причина) породжує, зумовлює виникнення іншого явища (наслідку). Засобами встановлення причинного зв'язку є практика, досвід, експеримент, спостереження. За цивільним і кримінальним законодавством – одна із підстав юридичної відповідальності.

Встановлення причинного зв'язку між протиправним діянням і шкідливими наслідками в ряді випадків не становить труднощів, оскільки він очевидний. Проте іноді розвиток причинності відбувається не за схемою «причина - наслідок». Причинно-наслідковий зв'язок може бути ускладнений різними обставинами. Це вимагає спеціальних знань і проведення судової експертизи. Важливо, щоб причинний зв'язок був пов'язаний з виною особи, яка вчинила правопорушення [2].

Більш широке визначення причинного зв'язку в кримінальному праві надається у Великій українській юридичній енциклопедії, за якою причинний зв'язок у кримінальному праві – обов'язкова ознака сторони кримінальних правопорушень (у редакції 2017 р. - злочинів) з матеріальним складом – становить об'єктивно існуючий зв'язок між діянням чи бездіяльністю (причиною) – і суспільно небезпечними наслідками (наслідки), коли дія чи бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку [3].

Причина (лат. *causa*) – те, без чого не було б наслідку. Взаємозв'язок між причиною і наслідком називають причинно-наслідковим зв'язком [4].

Мета і завдання статті

Автор з власного досвіду як адвокат знає, як складно буває при розслідуванні кримінальних правопорушень, формуванні правової оцінки дії чи бездіяльності, які обумовили надання шкоди потерпілому, порушенні прав і свобод людини, що мало наслідком моральні чи матеріальні збитки, встановити причинний зв'язок між фактом правопорушення і наслідками. У юридичній практиці і науковому тлумаченні питання про взаємозв'язок причини і наслідків є досить заплутаним, що безпосередньо впливає на класифікацію кримінальних правопорушень, встановлення вини та призначення покарання. Провести додатковий аналіз причинного зв'язку і є метою та завданням автора, статті.

Стан наукової розробленості проблеми

Причинний зв'язок у кримінальному праві досліджувався різними вченими, зокрема Ярмишем Н.М., Музикою А.А., Багіровим С.Р., Коржанським М.Й., Литвиновим О.М., Дудоровим О.О., Хавронюком М.І., Берзіним П.С., Орловим Ю.В., Тацієм В.Я., Борисовим В.І., Тютюгіним В.І., Чернієм В.В., Стрельцовим Є.А., Сокуреном В.В., Джужею О.М., Яценком А.М., та іншими.

До проблеми причинного зв'язку зверталися відомі філософи – І. Кант, Ф. Гегель, А. Хорн, Ш. Монтеск'є, Ч. Беккарія, Л. Фаєрбах, криминологи і соціологи – Е. Сатерленд, Г. Гард, Г. Беккер, Е. Феррі, Ф. Ліст, А. Пріне, Р. Гарофало та інші, які розглядали різні теорії причин злочинності як взагалі, так і окремих її видів.

«Щоб не вплутатись в усе розмаїття різних теорій і підходів, їх зазвичай кваліфікують за тими чи іншими ознаками. Одна з найбільш поширених у країнах Західної Європи класифікацій виділяє три основні напрямки про причини злочинності, про зв'язок соціально-економічних, політичних, ідеологічних, культурно-моральних умов суспільного життя, як причин, з наслідками

вчинення кримінальних правопорушень, злочинів:

- класична школа (Беккарія, Бентам, Фаєрбах);
- антропологічна школа (Ламброзо, Е. Феррі);
- соціологічна школа (Феррі, Дюркгейм, Сатерленд)» [5].

Володимир Бенківський зазначає, що уявлення про причинний зв'язок, що має кримінально-правове значення, як про об'єктивну реальність закладалося ще в межах німецької кримінально-правової доктрини.

Сучасні уявлення, вважає згаданий автор, про об'єктивну властивість або характеристику причинного зв'язку були синтезом англійської та німецької кримінально-правової науки. В. Бенківський особливу увагу звертає на зміни в праві та законодавстві України, пропонує в проектах кримінально-правових кодифікованих актів України більш точно визначити і взагалі передбачити поняття причинного зв'язку, підкреслює важливість з точки зору подальших досліджень формальної констатації наявності двох типів причинного зв'язку в сучасному кримінальному праві та законодавстві України: причинний зв'язок у складі кримінального проступку (*offense*) та причинний зв'язок у складі злочину (*crime*) [6].

Виклад основного матеріалу

У сучасному науковому осмисленні проблеми причинного зв'язку склалися різні теоретичні підходи, основними з яких є теорія необхідної умови «*conditio sine qua non*» (умова, без якої не може бути...), теорія адекватної причини, теорія необхідного спричинення, теорія без попереднього спричинення.

Кожна з вказаних теорій має певну обґрунтованість у визначенні причинного зв'язку в кримінальному праві, але одночасно викликають і критичні зауваження.

Як вважають О.М. Литвинов, Ю.В. Орлов, В.Б. Харченко та інші, теорія необхідної умови (умова, без якої немає наслідку) охоплює дії всіх необхідних умов, таким чином допускається, що суспільно небезпечне діяння не обов'язково має бути причиною наслідку у буквальному значенні і терміна

«причина», а може розглядатись і як суттєва умова для відповідних суспільно небезпечних наслідків, суттєвість такої умови визначається її еквівалентністю (рівнозначністю) з іншими, вмонтованому в структуру причинного зв'язку умовами, які лише у своїй комбінації (а не виокремлено) формують причину.

Теорія адекватної причини ґрунтується на одноманітних закономірностях появи наслідку від дії типових (адекватних) причин, за наявності яких констатується причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком.

Теорія безпосереднього спричинення (теорія найближчої причини) передбачає, що причинний зв'язок між діянням і наслідком буде мати місце лише тоді, коли діяння є найближчим фактором, який його породжує.

Теорія необхідного спричинення, яка, на думку вказаних вчених, є на сьогодні найбільш обґрунтованою та найменш вразливою для критики, полягає в тому, що суспільно небезпечні наслідки мають обов'язково передувати в часі діяння, останнє з необхідною закономірністю породжує наслідок, що означає: а) за відсутності діяння наслідок не настав би; б) у кожному разі вчинення такого діяння відповідний наслідок обов'язково настає; у зв'язку з цим не може вважатися ознакою об'єктивної сторони складу злочину випадковий зв'язок, який не є закономірним і виявляється лише в окремих випадках. Відповідно до теорії необхідного спричинення варто розрізняти два види причинного зв'язку: необхідний (об'єктивний, закономірний) і випадковий. Перший є ознакою об'єктивної сторони матеріального складу злочину, другий – ні [7].

Розглядаючи різні теорії причинного зв'язку в кримінальному праві, необхідно виходити з того, що є спільним і необхідним для дослідження категорії причинного зв'язку між кримінальним порушенням і наслідком, а саме:

а) причинний зв'язок, як ознака об'єктивної сторони кримінального правопорушення, підлягає обов'язковому встановленню в правопорушеннях з матеріальним складом, тобто у випадках, коли суспільно

небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення;

б) причинний зв'язок між діянням (дією чи бездіяльністю) і наслідками (суспільно небезпечними) – це об'єктивний зв'язок, факт реальності, який може бути пізнаний, уяснений, але існує поза волею людини;

в) у суспільстві, у природі, у реальності всі явища, події взаємопов'язані, перебувають у взаємозалежності і взаємодії;

г) причинний зв'язок має місце лише тоді, (коли) діяння передуює наслідку і виступає необхідною умовою, що викликає настання наслідку і є головним фактором настання суспільно небезпечного діяння.

Встановлення причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками дає можливість розкрити об'єктивну сторону конкретного кримінального правопорушення з матеріальним складом.

«Однією з факультативних ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення є причинно-наслідковий зв'язок. Він є необхідним елементом об'єктивної сторони тих складів кримінальних правопорушень, які містять вказівку не лише на заборонене діяння, а й на його шкідливий наслідок, адже відсутність причинного зв'язку між противоправним діянням особи і певним шкідливим наслідком виключає можливість притягнення її до відповідальності, а тому це питання застосовує більш детального розгляду. [8]

Поняття причинності часто вживається і розуміється як детермінізм. Детермінізм – це вчення про взаємозв'язок і взаємну визначеність усіх явищ і процесів, пов'язаність причин і наслідків. Основне положення детермінізму полягає в тому, що все що існує, виникло не хаотично, спонтанно, а закономірно в силу обумовленості і загального причинно-наслідкового зв'язку. Зміст детермінізму розкривається в категоріях: взаємозв'язок, взаємодія, необхідність, випадковість, закон, умови, можливість і дійсність, причини, підстави, наслідок [9].

Причинно-наслідкові зв'язки та логічне мислення були головним об'єктом дослідження англійського філософа Девіда Юма.

Девід Юм вперше поставив питання, звідки ми можемо знати те, що посилає нам Бог і що дає нам підстави стверджувати, що

наші сприйняття та їх причинно-наслідкова пов'язаність реально та дійсно впорядковані за якоюсь схемою.

Девід Юм вважав, що реальність, а також причини, наслідок, головне – розум – це всього на всього химера, створена рядом постійних співпадінь у морі світового хаосу. Такі співпадіння дуже стійкі, і деякі з них повторюються вже не одну тисячу років, що дає нам всі підстави вважати, що за однією дією слідкуватиме інша, та використовувати це для свого блага, проте, крім цієї не сто відсоткової вірогідності співпадінь, немає нічого, що дозволило б нам стверджувати про те, що між двома подіями у всесвіті існує будь-яка казуальність та необхідність. Юм заперечував не лише матеріальну і духовну субстанції, які є доведеними, але і причинність. Він вважав, що те, що одне явище попереджує інше, зовсім не означає, ніби попереднє – причина, а наступне за ним – дія (наслідок). Те, що ми називаємо причиною і наслідком, – це лише зміна явищ. Він запитав: чи отримуємо ми ідею причинності в досвіді? За попереднім іде наступне, за однією подією іде інша – ось і все, що ми знаємо з досвіду. Причини подій ми передбачити не можемо – вона не дана нам у досвіді.

Лише звичка спостерігати за зміною явищ викликає у нас ідею причинності, а звідси виникає і припущення повторення. І людина робить висновок: те, що виникає після того, виникає з причини того (у такому випадку день є причиною ночі). Так, за Юмом, з'являється неправильна ідея причинності. Юм не стверджував і не заперечував об'єктивного існування причинності, але гадав, що вона не підлягає доведенню.

Дійсно, кожна причина є, у свою чергу, наслідком другої причини, друга – третьої і так до безкінечності. Нескінченний ланцюг причин перетворюється в просту зміну явищ, і якщо ми не прийдемо до першопричини, то не знайдемо основ для ідеї причинності взагалі. Отже, за поглядами Юма, якщо немає першопричини, то сама ідея причинності зникає [10].

Нічик В.М. і Деменчук І.П. вважають, що коли розглядати кожний конкретний випадок окремо, то не буде можливості зробити будь-яких узагальнювальних висно-

вків.- зв'язку з цим розглядати слід сукупність конкретних випадків, згрупувавши їх за типовими ознаками. Умови, які не будуть типовими, тобто адекватними, не можуть розглядатися як причина. Проте виникає питання, за якими ознаками потрібно виділяти ці умови з усієї маси наявних умов. Вказані вище автори вважають, що дія повинна вважатися адекватною умовою, коли вона взагалі, а не тільки в цьому випадку, здатна спричинити настання наслідків [11].

У сучасному кримінальному праві найбільш обґрунтованим є думка, за якою під причинним зв'язком у кримінальному праві розуміють такий зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками, за якого наслідки з об'єктивною необхідністю породжуються діянням. [12]

Кримінальне законодавство визначає, що лише ті суспільно небезпечні наслідки є ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, які причинно пов'язуються із суспільно небезпечним діянням.

Про кримінальне правопорушення не може вестись мова, якщо шкода настала в результаті дії природи, поведінки тварин тощо.

При дослідженні причинного зв'язку у вчиненні кримінального правопорушення необхідно виходити з основного принципу, відповідно до якого суспільно небезпечні наслідки можуть бути поставлені у вину особі лише за умови, що вони перебували в причинному зв'язку з її дією або бездіяльністю. Виявлення причинного зв'язку між дією і суспільно небезпечними наслідками в кримінальному правопорушенні дає відповідь на питання: яке діяння викликало цей наслідок і кому цей наслідок може бути поставлений у вину.

Наука кримінального права, як зауважує О.М. Литвинов, не створює своєї теорії причинності, а ґрунтується на теоріях причинності, чи казуальності (причина), розроблених філософією. В філософії (подія, процес) виступає причиною іншого явища (наслідку) – перше передує другому в часі і є необхідною умовою чи підставою виникнення або зміни розвитку другого, тобто причина породжує наслідок, таким чином, під причинним зв'язком у кримінальному праві слід

розуміти об'єктивно існуючий зв'язок між діянням – дією або бездіяльністю (причиною) – і суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія або бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку, що повністю відноситься і до причинного зв'язку при вчиненні кримінального проступку. [13]

В науці кримінального права з проблеми причинного зв'язку були висловлені різні погляди. При аналізі і встановленні причинного зв'язку між суспільно небезпечною дією або бездіяльністю суспільно небезпечними наслідками в кримінальному правопорушенні, враховуючи різні позиції вчених, необхідно виходити з наступного:

а) причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони правопорушень підлягає встановленню у випадках, коли суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення з матеріальним складом. Якщо відсутнє суспільно небезпечне діяння, то немає необхідності встановлювати причинний зв'язок, тому що немає першої (обов'язкової) ознаки об'єктивної сторони кримінального проступку – діяння;

б) причинний зв'язок – це об'єктивно існуючий зв'язок між причиною (суспільно небезпечним діянням) і наслідком (суспільно небезпечними наслідками). Причинний зв'язок між кримінальним діянням і суспільно небезпечними наслідками існує об'єктивно як факт реальної дійсності поза свідомістю і волею людини – слідчого, прокурора, судді;

в) при дослідженні причинного зв'язку в кримінальному правопорушенні необхідно зважати на те, що в природі і суспільстві всі явища взаємозалежні, перебувають у тісній взаємодії, а для того, щоб чітко встановити зв'язок між причиною і наслідком, необхідно штучно (уявно) ізолювати два явища – причину і наслідок, тобто суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) і суспільно небезпечний наслідок – від інших причинно-наслідкових ланок і опосередкувань, що так чи інакше перебувають у взаємодії з наслідками, щоб встановити, чи є певне діяння причиною цього суспільно небезпечного наслідку;

г) причинний зв'язок у кримінальному правопорушенні має місце лише тоді, коли діяння виступає необхідною умовою, без якої неможливе настання наслідку;

д) причина (діяння) у часі повинна передувати наслідку, отже, зовнішньої (часової) залежності в послідовному розвитку подій не достатньо, адже відомо, що «після цього» не завжди означає «внаслідок цього»;

е) оскільки причинний зв'язок за своєю суттю є зв'язком генетичним (зв'язок породження), у силу чого діяння завжди повинне викликати (породжувати) настання суспільно небезпечних наслідків;

є) причинний зв'язок у складі кримінального правопорушення має місце лише в разі, коли діяння є головною, визначальною умовою (фактором) настання суспільно небезпечного наслідку, при цьому діяння слід розглядати як головну умову (причину) настання наслідків, якщо без нього (при уявному, штучному виключенні діяння з усього ланцюга факторів) суспільно небезпечні наслідки не настали б. У цій конкретній обстановці діяння завжди створює реальну можливість настання наслідку, є в такому разі їх причиною;

ж) діяння перебуває в причинному зв'язку з наслідком, якщо воно з неминучістю викликає настання цього наслідку, при цьому діяння з урахуванням його характеру та інтенсивності (стрімкості), а також місця, часу, обстановки, способу і засобів вчинення злочину, особливостей його об'єкта і предмета створює реальну можливість настання наслідків.

У Кримінологічному словнику-довіднику причинність визначена як вид детермінації, що полягає в продукуванні одним явищем (причиною) іншого явища (наслідку). Спричинення проявляється у двоелементній ланці (причина - наслідок), причинному ланцюзі (де стільки причин і наслідків, скільки ланок у цьому ланцюзі) і причинній мережі або «дереві» ланцюгів. За принципом причинності – усе має свої причини. Їх потрібно лише правильно визначити. Визначальним для наявності причин є безпосереднє продукування. Серед основних законів причинного зв'язку – необраність причин і наслідку в цьому безпосередньому їх відношенні [14].

З історії і практики кримінальних проваджень можна зробити висновок, що причинний зв'язок у кримінальному правопорушенні – це об'єктивно існуючий зв'язок між протиправними діяннями (дією або бездіяльністю) і суспільно небезпечними наслідками, наявність якого є обов'язковою умовою для притягнення особи до кримінальної відповідальності, якщо склад кримінального правопорушення за конструкцією об'єктивної сторони є матеріальним. Причинний зв'язок в окремих складах кримінального правопорушення розглядається як одна з факультативних ознак об'єктивної сторони складу правопорушення.

При розслідуванні кримінальних проваджень, значення причинного зв'язку полягає в тому, що конкретний суспільно небезпечний наслідок діяння (дії чи бездіяльності) виникає в результаті певних протиправних діянь конкретної особи, а не є результатом поведінки третіх осіб (не виключаючи поведінки потерпілого) або будь-яких зовнішніх сил (сил природи, технічних процесів тощо).

Діяння повинно вважатися причиною тоді, коли воно в сукупності з іншими підвищує об'єктивну можливість настання результату, робить його ймовірним.

Дж. Криз, зокрема, зазначає: «Під час вирішення цього питання повинні матися на увазі всі умови, які були відомі суб'єкту в момент дії або принаймні були розпізнавані для нього. Проте таке твердження, по суті, отожднює причинний зв'язок з необережною виною» [15].

Ярмиш Н.М. зазначає, що теорія об'єктивно-адекватного причинного зв'язку виходить із розуміння причинності не як об'єктивно існуючої, а як існуючої лише у свідомості людини (хоча б і найдосвідченішої).

Її існування визначається також нашим пізнанням: сьогодні ми ще не знаємо всіх її умов - її немає, завтра будемо знати – вона буде. Ми вже не говоримо про точку зору, коли встановлення причинного зв'язку може визнати підсудного причиною злочину, а другий повинен заперечувати причинний зв'язок його дій з результатом.

Існує також теорія головної причини, яка полягає у тому, що причиною настання

результату визнається тільки вирішальна, головна дія, яка чинила найбільший вплив на результат. Ця теорія дає хороші рекомендації для злочинців, як уникнути покарання (підсипали отрути менше, ніж спільник; бий потерпілого менше, ніж твій товариш, і ти уникнеш відповідальності). Крім того, за цією теорією не можна притягнути до відповідальності другорядних співучасників (причиною завжди будуть визнаватися дії виконавця) [16].

Бажанов М.І., Сташис В.В., Тацій В.Я. підкресливали, що сучасне кримінальне право розглядає причинно-наслідковий зв'язок як об'єктивно існуючий зв'язок між діянням – дією або бездіяльністю (причиною) та суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія або бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку [17].

Бандурка І.О. вважає, що причинний зв'язок не має самостійного місця в системі ознак об'єктивної сторони кримінального правопорушення проти дітей. Вираз «діяння, наслідок і причинний зв'язок між ними» містить логічну суперечність, оскільки наслідок – це і є те, що завдано, заподіяно дією. Для описання об'єктивної сторони матеріальних складів, тобто складів, що містять вказівку на наслідок, немає необхідності, крім діяння і наслідку, окремо називати ще й причинний зв'язок. Подія тільки тоді і може одержати певну характеристику, коли вона розглядається як елемент тієї чи іншої системи, а не «загалом». Абстрактно, безвідносно до конкретної предметної сфери питання про причину і наслідок не може бути вирішено. Слово «наслідок», як і «причина», завжди вживається у зв'язку з цілком певною ситуацією. Не можна назвати наслідком таку подію, щодо якої встановлено, що вона не перебуває у причинному зв'язку з явищем, у якому раніше передбачалася її причина. Якщо якась шкода, у якій спочатку проглядався наслідок, насправді породжена якоюсь іншою причиною, логічно говорити не про те, що «між діянням і наслідком немає причинного зв'язку», а що в цій ситуації в силу відсутності причинного зв'язку немає і передбаченого кримінальним законом наслідку. Називати «наслідком» подію, причинний

зв'язок якої з діянням ще не встановлено, – передчасно. Таке «забігання наперед» становить собою логічну помилку зв'язків. Процес формування думки стихійно відбиває процес становлення події. Форма викладу думки повинна цьому відповідати [18].

При необхідних причинних зв'язках особа, пізнаючи об'єктивний світ, здатна передбачати розвиток природного ходу подій. Вчиняючи ті або інші дії, що з закономірністю викликають настання наслідків, особа має передбачати настання цих наслідків. Необхідний причинний зв'язок має кримінально-правове значення, і наслідки, що настали від дії (бездіяльності) особи при наявності у неї умислу чи необережності, тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

На відміну від необхідних причинних зв'язків, випадкові причинні зв'язки не мають закономірностей розвитку подій. Вони є наслідком випадкового перетинання причинно-наслідкових ланок (іноді багатьох). Суспільно небезпечні наслідки діяння, що настали внаслідок випадкового причинного зв'язку, не мають кримінально-правового значення і не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони правопорушення з матеріальним складом.

Викладені положення мають важливе значення для вирішення питання про наявність (чи, навпаки, відсутність) у кожному конкретному випадку кримінального правопорушення причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і наслідком. Встановлення необхідного причинного зв'язку констатує наявність об'єктивної сторони кримінального правопорушення з матеріальним складом.

В Українській кримінологічній енциклопедії зазначається, що причинний зв'язок – один із видів зав'язків речей і явищ, що визначає переродження якогось явища або процесу. Причинність є одним із різновидів детермінації.

Причинність має власні підстави (першооснову), у ролі якої виступають інші події, явища, процеси, що їх породили за певних умов. Такі підстави називають причинами, а викликані ними зміни – наслідками. Причина не лише передує наслідку в часі, а необхідно (закономірно) породжує настання наслідку (результату).

У вказаній енциклопедії зазначено, що основними постулатами теорії причинності є:

а) причина, здійснюючи дію, породжує наслідок, а для причини необхідними є певні умови, але деякі самі по собі нездатні породити наслідок. Вони лише у випадку початку причин перетворюють можливість вчинення злочину в реальність. Наприклад, пасивна позиція вчинення злочину – це умова успішного досягнення злочинного результату, а не причина злочину;

б) існує послідовність у часі причин та наслідків, причина завжди передує за часом наслідку, хоча часовий інтервал може бути й надзвичайно малим;

в) наслідок не може бути причиною тієї ж самої причини, наприклад, новий стан злочинності обумовлює новий стан суспільства, а цей новий стан суспільства, у свою чергу, якщо кардинально не зміниться його характеристика, буде відтворювати злочинність з новими характеристиками;

г) існує однозначне співвідношення причини і наслідку: дія однієї і тієї ж причини за одних і тих же умов завжди породжує один і той же наслідок;

д) причина не співпадає за суттю з наслідком, а наслідок не повторює причину [19].

У кримінології традиційно виділяють чотири підходи до поняття та суті причинності:

а) кондіціоналістський (від лат. *condition* – умова, вимога). Під причиною розуміється вся сукупність обставин, за яких мав місце наслідок, включає необхідні і достатні умови цього наслідку. У межах цього підходу не виділяються причини й умови, а лише фактори й обставини, які впливають на злочинність. Представники цього підходу нараховують надзвичайно велику кількість обставин, які впливають на злочинність. У межах цього підходу виокремлюють однофакторний та багатофакторний підхід до розуміння причин злочинності. Прихильники першого з них зосереджують увагу лише на певній конкретній обставині, а прихильники другого досліджують уже певну сукупність таких обставин;

б) традиційний. Під причиною певного злочину розуміють зовнішній силовий вплив (як фізичний, так і психічний). Особу щось

має підштовхнути до вчинення злочину, наприклад, підбурювання третіх осіб, провокативна поведінка майбутньої жертви злочину;

в) традиційно-діалектичний. У ньому виокремлюють умови зовнішнього матеріального оточення, які впливають як на суспільну свідомість загалом, так і на конкретну особу, а також найближчі причини злочину, які залежать від характеристик конкретної особи. Вплив умов на причини і причин на поведінку особи є однонаправленим: умови, трансформуючись у свідомість особи, формують причини, які підштовхують до вчинення конкретного злочину;

г) інтеракціоністський. Під причиною злочинності розуміють взаємодію середовища й особи. Результат цієї взаємодії є перехід всієї системи до нового стану: суспільство криміналізується, а особа набуває злочинного досвіду, особа набуває якостей, характерних для особи злочинця [20].

Причинний зв'язок у кримінальному праві, як визначено у Великій українській юридичній енциклопедії, – це обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочинів з матеріальним складом, становить об'єктивно-існуючий зв'язок між діянням – дією чи бездіяльністю (причиною) – і суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія чи бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку. Причинний зв'язок – це об'єктивно існуючий зв'язок між причиною (суспільно небезпечним діянням) і наслідками (суспільно небезпечними наслідками). Цей зв'язок існує об'єктивно як факт реальної дійсності поза свідомістю і волею людини, в т.ч. і слідчого, прокурора, судді. Цей зв'язок між явищами об'єктивної сторони дійсності є таким, що може бути пізнаним. Так, у кожному кримінальному провадженні для наявності об'єктивної сторони з матеріальним складом необхідно встановити (дослідити, пізнати) не тільки діяння, а й суспільно небезпечний наслідок, а також причинний зв'язок між діянням і наслідками як явищами реальної дійсності [21].

Складність вирішення питання про причинний зв'язок у кримінальних правопорушеннях виникає в тому разі, коли до небезпечного діяння особи приєднуються дії інших осіб, зовнішні обставини чи події, які за-

лежать від діяння цієї особи. Певні труднощі виникають при кримінальних провадженнях про дорожньо-транспортні пригоди, про порушення законодавства про охорону праці, пов'язані з нещасними випадками, з людиною, про халатність з боку службових осіб, у розслідуванні кримінальних проступків проти здоров'я особи тощо.

Катерина Катеринчук зазначає, що особливостями встановлення причинного зв'язку в кримінальних провадженнях проти здоров'я особи (прямого, безпосереднього і опосередкованого) є те, що різним суб'єктам причинний зв'язок встановлюється по-різному. Причинний зв'язок між діянням (дією чи бездіяльністю) і наслідками, що настали, встановлюється лише під час кваліфікації працівниками правоохоронних органів, а під час встановлення причинного зв'язку судово-медичними експертами значно відрізняється, оскільки встановлюється лише зв'язок між ушкодженнями і шкодою для здоров'я особи. Тому доречно, вважає К. Катеринчук, на законодавчому рівні уточнити рекомендації щодо встановлення причинного зв'язку в кримінальних правопорушеннях проти здоров'я особи для судово-медичних працівників і працівників правоохоронних органів [22].

В.О. Навроцький пропонує встановлення причинного зв'язку між кримінальним діянням і наслідками поводити в кілька етапів, а саме:

1) перша ланка причинності – конкретна суспільно небезпечна дія чи бездіяльність суб'єкта злочину;

2) за часом таке діяння має передувати настанню суспільно небезпечного наслідку;

3) діяння має відігравати в ланцюгу детермінації роль необхідної передумови настання суспільно небезпечного наслідку (подумки виключаючи із зазначеного ланцюга певне діяння, треба переконатися в тому, що без нього наслідок не настав би);

4) діяння має бути визнане причиною настання суспільно небезпечного наслідку в конкретній ситуації;

5) спочатку треба встановлювати причинний зв'язок, який має об'єктивний характер, а далі – можливість його передбачення суб'єктом злочину. [23]

Висновки

При дослідженні причинного зв'язку в кримінальних правопорушеннях необхідно проводити розмежування між причиною та умовою будь-якого правопорушення. Необхідно виходити з того, що причина – це те, що з необхідністю, закономірністю обумовлює виникнення певного наслідку. Умова – це та обставина, від якої залежить розвиток подій, від якої будь-що залежить. Причина завжди є умовою настання наслідку, але за певних обставин, навіть необхідна умова не завжди є причиною.

Власний досвід роботи автора, як адвоката, показує необхідність при виявленні причинного зв'язку в кримінальних правопорушеннях звертати особливу увагу на характер суспільно небезпечних наслідків від вчиненої протиправної дії, зокрема на характер шкоди (моральна, психологічна, фізична, припинення лікування у зв'язку із розголосом характеру хвороби, погіршення здоров'я, втрата функції організму тощо), на її розмір і обсяги. Настання суспільно небезпечних наслідків визначає момент закінчення кримінального правопорушення, коли такі наслідки передбачені Законом, а кримінальне правопорушення, яке має «формальний» склад, визнається закінченим з моменту вчинення діяння, тобто вчинення дії чи бездіяльності – які полягають у невиконанні обов'язку.

Література

1. Причинний зв'язок – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>;
2. Юридична енциклопедія [в 6-ти томах]. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. – Том 5. С. 144;
3. Велика українська юридична енциклопедія [в 20-ти томах]. – Х.: «Право», 2017. – Том 17. Кримінальне право. С. 833;
4. Генрих Шмидт Философский словарь (перевод. В 1961 г. С Немецкого издания 1957 г.). – М., 2003. – 575 с.
5. Бандурка А.М., Бандурка А.А.-Зарубежная криминология: история и современность: монография / А.М. Бандурка, А.А. Бандурка. – Х.: НУВС, 2005. – С. 5;
6. Володимир Беньківський Основні концептуальні підходи та проблеми причинного зв'язку в теорії кримінального права /

Підприємництво, господарство і право, 202 - №12. – С. 191;

7. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. О.М. Литвинова. – Х.: ХНУВС, 2020. – С. 110-111.

8. Бандурка І.О. Поняття та зміст причинно-наслідкового зв'язку у злочинах проти дітей / Наше право, 2020 - №2. – С. 45-46;

9. В.С. Лук'янець Детермінізм // Енциклопедія Сучасної України НАН України. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017. – Т. 7.;

10. Філософія: Підручник / І. Бичко, І. Бойченко, В. Табачковський. – К.: Либідь, 2002. – С. 207-209;

11. Нічик В.М., Деменчук І.П. Причинність як момент взаємодії та принцип симетрії / Сучасний детермінізм. Закони природи. – С. 509;

12. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник за заг. Ред. О.М. Литвинова. – Харків, «Право», 2019. – С. 138;

13. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник за заг. Ред. О.М. Литвинова. – Харків, «Право», 2019. – С. 138;

14. Кримінологічний словник-довідник. – Чернігів: Десна Поліграф. – 2019. – С. 177;

15. Kries J. Uber den Begriff der object tiven Moglichkeit und einige Anren dungen dessel Ben/ J.Kries. – Leizig. 1888. P. 228;

16. Мельник В.Б. Объективная сторона преступления: монография / В.Б. Мельник, А.Ф. Парфенов. – СПб.: Из-во Юрид. институт, 2004. – С. 121;

17. Кримінальне право України. Загальна частина / М.І. Бажанов, В.В. Сташис, В.Я. Тацій. – Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2002. – С. 121;

18. Бандурка І.О. Поняття та зміст причинно-наслідкового зв'язку у злочинах проти дітей // Наше право, 202. - №27 – С. 49;

19. Українська кримінологічна енциклопедія. – Х., Золота миля, 2017. – С. 553 – 554;

20. Кримінологія. Загальна частина. Навч. Посібник. Автори-упорядники: С.В. Денисов, Т.А. Денисова, С.Т. Кулик – Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2015. – ст. 246 – 248 (658 ст.)

21. Велика українська юридична енциклопедія в 20 т., том 17 Кримінальне право. Харків. «Право», 2017. С. 833-834;

22. Катеринчук Катерина Проблеми причинного зв'язку в злочинах проти

SUMMARY

The article examines the causal relationship between the act (action or inaction) and the socially dangerous consequences of committing a criminal offense. The causal relationship is characterized as a mandatory feature of the objective side of the composition of the criminal offense with the material composition. It is noted that in the science of criminal law, various theoretical approaches to the problem of causation have developed, the main ones are described in the article. It is emphasized that the causal connection, as a sign of the objective side of the composition of the criminal offense, is subject to mandatory establishment in the case when socially dangerous consequences are a mandatory feature of the composition of the criminal offense. It is shown that in the absence of a causal connection between a socially dangerous act and a consequence, the objective side of the composition of a criminal offense is absent, since the consequence is not the result of the specified act, it is not created by such an act. It is argued that the causal relationship exists objectively as a fact of reality, is outside the consciousness and will of a person, including inquirer, investigator, prosecutor, investigating judge, court, but it can be discovered, known, investigated. In every criminal proceeding, in order to establish the objective side of a criminal offense with a material component, it is necessary to establish not only the act and the socially dangerous consequence, but also the causal connection between them.

A causal connection should be distinguished from an accidental one, which does not reflect the regularities of the development of an act (action or inaction) of the occurrence of a socially dangerous consequence. It is emphasized that the act is in a causal relationship with the consequences, if it inevitably causes its occurrence. A causal relationship can occur when the action is the main condition for the occurrence of a socially dangerous consequence.

Key words: causation, objective side, criminal offense, socially dangerous consequence, action or inaction.

здоров'я особи. Національний юридичний журнал. Червень 2017;

23. Українське кримінальне право. Загальна частина: [підруч] / за ред. В.О. Навроцького. – К: Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.;